

ZACHOWANIA PŁATNICZE MŁODZIEŻY W POLSCE W WARUNKACH IZOLACJI PANDEMICZNEJ

Raport z projektu

Autorki:

Monika Banaszewska
Anna Iwańczuk-Kaliska
Kamilla Marchewka-Bartkowiak
Anna Warchlewska

Poznań, 2022

Informacja o autorkach:

Monika Banaszewska – Doktor, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Instytut Finansów, Katedra Finansów Publicznych, monika.banaszewska@ue.poznan.pl, ORCID: 0000-0003-2787-9986

Anna Iwańczuk-Kaliska – Profesor UEP, dr hab., Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Instytut Finansów, Katedra Pieniądza i Bankowości, anna.iwanczuk-kaliska@ue.poznan.pl, ORCID 0000-0002-9540-1004

Kamilla Marchewka-Bartkowiak – Profesor UEP, dr hab., Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Instytut Finansów, Katedra Inwestycji i Rynków Finansowych, kamilla.marchewka-bartkowiak@ue.poznan.pl, ORCID: 0000-0001-5703-4189

Anna Warchlewska – Doktor, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Instytut Finansów, Katedra Pieniądza i Bankowości, anna.warchlewska@ue.poznan.pl, ORCID 0000-0003-0142-7877

Raport został opracowany w ramach projektu pt. *System finansowy w Polsce w obliczu kryzysu pandemicznego* realizowanego w latach 2021-2022 w Instytucie Finansów Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu i dofinansowanego przez Narodowy Bank Polski.

Strona internetowa projektu: www.projekty.systemfinansowy.ue.poznan.pl

Częstkowe wyniki badania opublikowane zostały w rozdziale pt. *Dostępność usług płatniczych dla młodzieży w Polsce w warunkach izolacji pandemicznej* w monografii wydanej w ramach projektu *System finansowy w Polsce w obliczu kryzysu pandemicznego* pod tym samym tytułem (Banaszewska, Iwańczuk-Kaliska, Marchewka-Bartkowiak i Warchlewska, CeDeWu 2022).

Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Instytut Finansów, Poznań, październik 2022

**NARODOWY
BANK POLSKI**

Projekt realizowany
z Narodowym Bankiem Polskim
w ramach programu edukacji ekonomicznej

Opinie wyrażone w niniejszej publikacji są opiniami autorów i nie przedstawiają stanowiska organów Narodowego Banku Polskiego

Spis treści

1. Wprowadzenie	4
2. Metodyka badania	4
3. Wyniki badania.....	7
3.1. Przegląd uwarunkowań zachowań płatniczych	7
3.2. Percepcja płatności gotówkowych i bezgotówkowych.....	11
3.3. Częstotliwość wykorzystania metod płatności i instrumentów płatniczych	12
3.4. Wzorce konsumpcji.....	16
3.5. Potrzeby informacyjne w zakresie metod płatności i ich bezpieczeństwa	18
4. Podsumowanie.....	20
Bibliografia	22
Scenariusze lekcji dla szkół ponadpodstawowych	24
Scenariusz lekcji 1: Planujemy domowe finanse.....	25
Scenariusz lekcji 2: Bezpieczeństwo transakcji gotówkowych i bezgotówkowych	29
Scenariusz lekcji 3: Nowoczesne technologie finansowe.....	35

1. Wprowadzenie

Pandemia koronawirusa przyniosła zmiany praktycznie w każdej dziedzinie życia społeczno-gospodarczego, w tym w odniesieniu do metod płatności i wykorzystania instrumentów płatniczych przez konsumentów. Izolacja pandemiczna (ang. *lockdown*) przyspieszyła obserwowane już od dłuższego czasu tendencje w zakresie wzrostu poziomu włączenia finansowego, wzrostu znaczenia obrotu bezgotówkowego oraz rozwoju rynku nowoczesnych instrumentów płatniczych (Iwańczuk-Kaliska, 2022). Brak pogłębionych badań nie pozwala stwierdzić, w jakim stopniu przedmiotowe przemiany dotyczyły młodzieży. Lukę w tym zakresie częściowo wypełnia niniejsze badanie ankietowe przeprowadzone wśród uczniów szkół ponadpodstawowych w Polsce. Uwzględniono w nim pięć obszarów tematycznych: uwarunkowania zachowań płatniczych, percepcję płatności gotówkowych i bezgotówkowych, częstotliwość wykorzystania metod płatności i instrumentów płatniczych, wzorce konsumpcji oraz potrzeby informacyjne w zakresie metod płatności i ich bezpieczeństwa. Co warto podkreślić, rozpatrywana grupa konsumentów (odbiorców usług finansowych) jest ważna z perspektywy zarówno prywatnych, jak i publicznych instytucji finansowych. Podmioty prywatne są zainteresowane nawiązaniem długoterminowej współpracy z klientami, przed którymi cała ścieżka kariery zawodowej oraz liczne decyzje inwestycyjne i kredytowe. Z kolei instytucje publiczne powinny sprawować szczególną pieczę nad jednostkami o niewielkim doświadczeniu w podejmowaniu decyzji finansowych.

2. Metodyka badania

Badanie ankietowe przeprowadzono w grupie uczniów szkół ponadpodstawowych w Polsce. Dane zebrano z wykorzystaniem metody CAWI (ang. *Computer-Assisted Web Interview*). Informację na temat ankiety i prośbę o jej uzupełnienie przesłano na adresy mailowe szkół ponadpodstawowych ujętych w Rejestrze Szkół i Placówek Oświatowych, z wyjątkiem szkół dla dorosłych oraz jednostek, które zaraportowały liczbę uczniów równą zero.

Tabela 1. Liczba i struktura uczniów szkół ponadpodstawowych w próbie i populacji według typu szkoły

Wyszczególnienie	Próba		Populacja	
	[-]	[%]	[-]	[%]
Liceum ogólnokształcące	1 732	41,53	651 044	43,00
Technikum	2 163	51,87	652 923	43,13
Szkoła branżowa I lub II stopnia	275	6,59	209 946	13,87
Razem	4 170	100,00	1 513 913	100,00

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego oraz (System Informacji Oświatowej [SIO], 2022).

Odpowiedzi od respondentów służyły w okresie od 24 listopada do 17 grudnia 2021 roku. Przedmiotem pytań były zachowania płatnicze młodzieży w okresie od marca 2020 roku do maja 2021 roku. Zebrano 4 170 kompletnych ankiet.

W pierwszej kolejności porównano strukturę próby ze strukturą populacji. Posłużono się w tym celu danymi na temat uczniów szkół ponadpodstawowych według stanu na 30 listopada 2021 roku na podstawie bazy Systemu Informacji Oświatowej na 17 lutego 2022 roku. Wynika z nich, że rozpatrywana populacja liczy 1 513 913 osób, zatem zgromadzona próba stanowi około 0,3% populacji. Jak wskazują dane tabeli 1, odsetek uczniów liceów ogólnokształcących w próbie (42%) okazał się porównywalny z tym w populacji (43%). Jednocześnie uczniowie techników są nadreprezentowani w uzyskanej próbie (52% vs. 43%). Odrotna zależność występuje w przypadku uczniów szkół branżowych I i II stopnia (7% vs. 14%). Może to wynikać z faktu, iż zagadnienia z zakresu podstaw przedsiębiorczości są relatywnie rzadko przedmiotem zajęć, w których uczestniczą uczniowie szkół branżowych. Z kolei jednym z najbardziej popularnych obszarów specjalizacji w technikach jest profil ekonomiczny.

W odniesieniu do struktury uczniów według wieku największe odchylenia między próbą a populacją zidentyfikowano dla uczniów w wieku 16 lat (nadreprezentacja) oraz w wieku 18 lat (niedostateczna reprezentacja) (tabela 2). Należy domniemywać, że są one następstwem rozkładu lekcji z zakresu podstaw przedsiębiorczości w cyklu nauczania.

Tabela 2. Liczba i struktura uczniów szkół ponadpodstawowych w próbie i populacji według wieku

Wyszczególnienie	Próba		Populacja	
	[-]	[%]	[-]	[%]
14 lat i mniej	135	3,24	58 857	3,89
15 lat	912	21,87	344 265	22,74
16 lat	1 136	27,24	339 609	22,43
17 lat	1 019	24,44	327 133	21,61
18 lat	566	13,57	298 092	19,69
19 lat i więcej	402	9,64	145 957	9,64
Razem	4 170	100,00	1 513 913	100,00

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego oraz (SIO, 2022).

Struktura próby badawczej odbiega od struktury populacji, zatem konieczne okazało się odtworzenie znanych struktur populacji odnośnie do zmiennych pomocniczych „typ szkoły” oraz „wiek”. Każdemu z uczniów – respondentów przyporządkowano wyjściową wagę równą 1. Zastosowano podejście liniowe do wyznaczenia wag kalibracyjnych. Wzmiankowane przekroje (wiek, typ szkoły) były brane pod uwagę

oddzielnie. Algorytm iteracyjny osiągnął zbieżność, a wszystkie wagi kalibracyjne okazały się dodatnie¹. W tabeli 3 przedstawiono strukturę jednostek badania pod względem przyporządkowanych im wag kalibracyjnych.

Tabela 3. Rozkład wag kalibracyjnych

Waga kalibracyjna	Liczność	Udział (w %)
224,10	471	11,29
241,35	489	11,73
300,51	441	10,58
324,76	615	14,75
330,32	361	8,66
336,58	52	1,25
342,00	453	10,86
401,17	408	9,78
430,97	16	0,38
437,24	69	1,65
458,68	349	8,37
559,33	171	4,10
686,49	50	1,20
703,73	77	1,85
762,90	63	1,51
792,70	25	0,60
798,96	14	0,34
921,06	46	1,10
Razem	4 170	100,00

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

Dane tabeli 3 wskazują, że minimalna wartość wagi kalibracyjnej wynosi 224, zaś maksymalna – 921, zatem uczestnik ankiety jest reprezentantem od 224 do 921 osób z populacji uczniów szkół ponadpodstawowych. Średnia waga kalibracyjna wynosi 363, a jej rozkład jest przeciętnie rozproszony, o czym świadczy 37-procentowy współczynnik zmienności. Połowa wag mieści się w przedziale od 224 do 330. Odstające wagi są stosunkowo nieliczne.

Z pomocą wag kalibracyjnych przeliczono zebrane odpowiedzi, co umożliwiło uogólnienie wyników z próby dla populacji. Procedura kalibracji przełożyła się również na szacowanie błędów standardowych estymacji, które zostały odpowiednio skorygowane.

¹ Procedura kalibracji została przedstawiona bardziej szczegółowo m.in. w (Szymkowiak, 2014).

3. Wyniki badania

3.1. Przegląd uwarunkowań zachowań płatniczych

W obecnych czasach korzystanie z wielu instrumentów płatniczych jest uzależnione od dostępu do usług bankowych (np. konta bankowego, karty płatniczej) lub/i do sieci Internet. W przypadku młodzieży, która pozostaje we wspólnym gospodarstwie domowym z rodzicami (opiekunami prawnymi), ważną rolę może odgrywać ponadto występowanie oraz sposób otrzymywania kieszonkowego. Wzmiankowane czynniki zostały uwzględnione w niniejszym badaniu ankietowym.

Z przeprowadzonego badania wynika, że przed pandemią blisko 60% uczniów szkół ponadpodstawowych korzystało z usług bankowych (tabela 4). Wyrażna jest przy tym dodatnia zależność pomiędzy wiekiem a odsetkiem uczniów – usługobiorców banków. Podczas gdy w grupie uczniów, którzy nie ukończyli 15 lat z usług bankowych korzystało mniej niż 40% osób, to w grupie 19-latków i starszych było to przeszło 76% osób.

Tabela 4. Rozkład odpowiedzi na pytanie „Czy przed izolacją pandemiczną korzystał(a)ś z usług bankowych?” według grup wiekowych

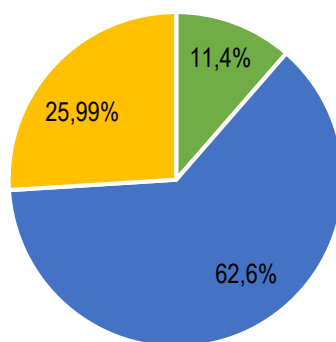
Grupa wiekowa	Udział uczniów korzystających z usług bankowych (w %.)
14 lat i mniej	38,18 (4,36)
15 lat	45,16 (1,72)
16 lat	57,11 (1,56)
17 lat	65,47 (1,61)
18 lat	63,71 (2,10)
19 lat i więcej	76,62 (2,24)
Razem	58,64 (0,82)

Objaśnienie: W nawiasach podano błędy standardowe.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

Izolacja pandemiczna okazała się powodem założenia konta dla 11,4% uczniów (rysunek 1). Zestawienie rozkładów odpowiedzi na pytania o korzystanie z usług bankowych i posiadanie konta bankowego pokazują, że 4% uczniów nie utożsamia posiadania konta z korzystaniem z usług bankowych. Przypuszczalnie są to osoby, które mają założone konto w banku, lecz w praktyce z niego nie korzystają.

Dane przedstawione na rysunku 2 pokazują, że większość nastolatków (nieco ponad 70%) dokonuje płatności kartą płatniczą podczas zakupów w Internecie. Najczęściej wykorzystywane są do tego własne, imienne karty płatnicze.

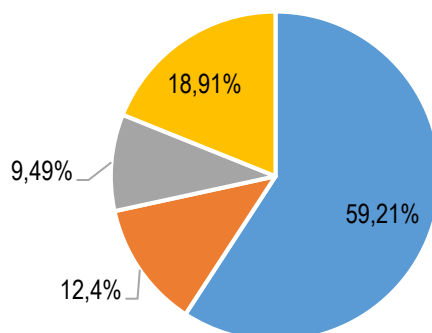

- tak
- nie, konto w banku posiadał(a)m przed lockdownem
- nie, nadal nie posiadam konta w banku

Rysunek 1. Rozkład odpowiedzi na pytanie „Czy izolacja pandemiczna była powodem założenia konta bankowego przez rodziców dla Ciebie lub osobiście przez Ciebie?”

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

Okolo 12% ankietowanych zadeklarowało realizację płatności kartą płatniczą rodziców z ich akceptacją. Zestawienie danych na temat korzystania z karty płatniczych z odsetkiem młodzieży posiadającej rachunek bankowy założony przed lub w czasie lockdownu, który wynosi 74% (rysunek 1), wskazuje na to, że ok. 20% uczniów – posiadaczy rachunków nie korzysta z możliwości płatności kartą za zakupy on-line.

- nie, transakcje wykonuję samodzielnie własną, imienną kartą płatniczą
- tak, transakcje wykonuję za pośrednictwem karty rodziców z ich akceptacją
- trudno powiedzieć
- nie dotyczy, ponieważ nie korzystam z karty płatniczej

Rysunek 2. Rozkład odpowiedzi na pytanie „Czy w przypadku płatności kartą on-line korzystasz z pomocy rodzica/opiekuna prawnego w zakresie akceptacji transakcji?”

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

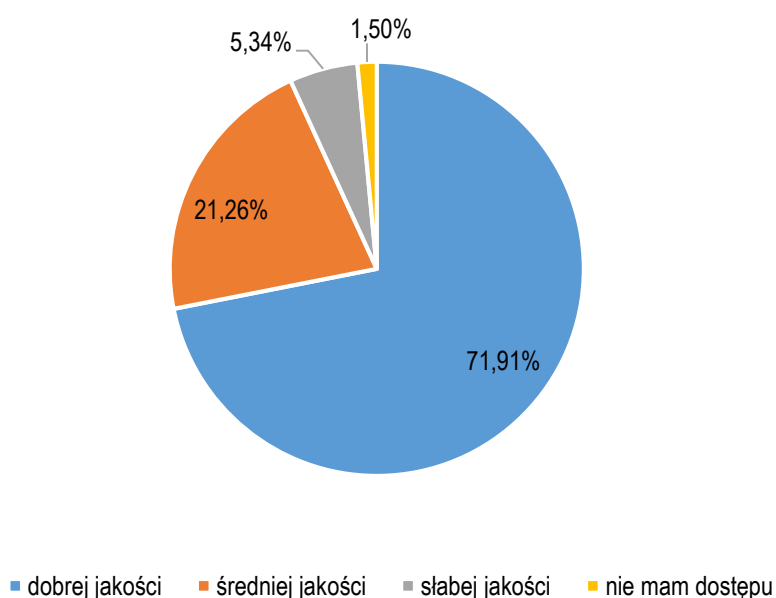
Warto odnieść się do wcześniejszych badań, które dostarczają szacunków co do poziomu ubankowienia (ukartowienia) młodzieży w Polsce. I tak, w świetle badania Narodowego Banku Polskiego (2021) za rok 2020 w grupie wiekowej 15-17 lat, co najmniej jeden rachunek płatniczy posiada 6,7% osób, zaś posiadanie karty płatniczej deklaruje 9,2% osób. Należy zwrócić uwagę na różnice w przedziale wiekowym badanej populacji. Z kolei, według danych Santander Bank Polska (aleBank.pl, 2019) aż 98,5% nastolatków w wieku 13-17 ma kartę debetową. Badanie przeprowadzone na zlecenie Nestbanku (2019) w tej samej grupie wiekowej w sposób pośredni udziela odpowiedzi na pytanie o stopień ubankowienia (ukartowienia) młodzieży w Polsce. Mianowicie, spośród 85% nastolatków, którzy otrzymują kieszonkowe od rodziców, 34% uzyskuje je w formie przelewu na konto bankowe. Posługując się tymi danymi można ustalić dolną granicę szacunku poziomu ubankowienia w grupie osób w wieku 13-17 lat na około 29%. Jest to jednak wielkość zaniżona, gdyż posiadacze kont bankowych są również w podgrupie młodzieży nieotrzymującej kieszonkowego, a ponadto osoby, które są beneficjentami kieszonkowego i mają konto bankowe, mogą otrzymywać kieszonkowe w innej formie. Wreszcie, wyniki badania instytutu badawczego Kantar wskazują, że konto bankowe posiada nieco ponad 40% osób w wieku 15-17 lat (infoWire.pl, 2019). Trudno rozstrzygnąć zatem, które z przedstawionych oszacowań jest najbliższe rzeczywistości. Pozostaje odnotować, że wyniki niniejszego badania mieszczą się między najniższym a najwyższym z przytoczonych szacunków. Ponadto, wskazane rozbieżności powinny skłaniać do dalszych, pogłębionych badań.

Rysunek 3. Rozkład odpowiedzi na pytanie „Czy w okresie izolacji pandemicznej zmienił się sposób wypłaty Twojego kieszonkowego?”

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

Jak wynika z rysunku 3, w okresie izolacji pandemicznej nie doszło do zmiany sposobu wypłaty kieszonkowego w przypadku większości uczniów szkół ponadpodstawowych. Należy przy tym zaznaczyć, że około $\frac{1}{3}$ osób nie otrzymywało kieszonkowego. Bez pogłębionych badań trudno stwierdzić, które czynniki i w jakim stopniu za tym stoją: zła sytuacja finansowa rodziców (opiekunów prawnych), postrzeganie takiej formy przekazywania środków dziecku jako niezasadnej, samodzielne zarabianie na swoje (drobne) wydatki przez uczniów. Spośród pozostałych uczniów po około 40% osób uzyskiwało je w takiej formie, jak przed izolacją pandemiczną, czyli odpowiednio gotówkowej i bezgotówkowej. W odniesieniu do zaledwie 7,99% populacji (12,10% osób otrzymujących kieszonkowe) okres pandemii wiązał się z przejściem na bezgotówkową formę wypłaty kieszonkowego. Co ciekawe, w przypadku niewielkiego odsetka uczniów (1,81% ogółu, 2,74% osób otrzymujących kieszonkowe) w okresie pandemii doszło do zmiany sposobu wypłaty kieszonkowego z bezgotówkowego na gotówkowy. Dowodzi to, że zmiany zachowań płatniczych niekoniecznie wpisują się w przewidywania co do jednokierunkowych zmian objawiających się wzrostem znaczenia obrotu bezgotówkowego.

Rysunek 4. Rozkład odpowiedzi na pytanie „Jaki jest Twój dostęp do sieci internetowej w domu?”

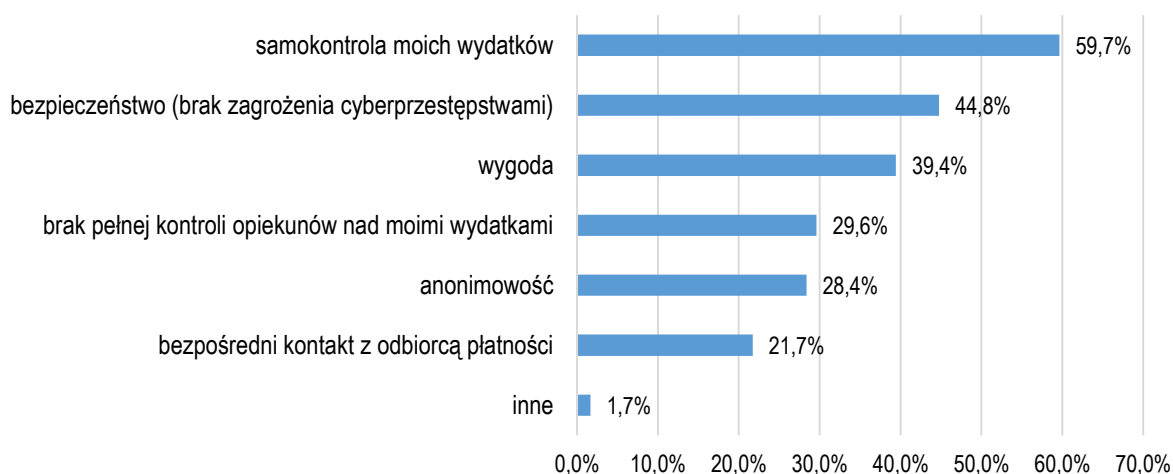
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

Dane Głównego Urzędu Statystycznego (GUS, 2021, s. 126) wskazują, że w 2021 roku 99,4% gospodarstw domowych z dziećmi posiadało szerokopasmowy dostęp do Internetu. Wyniki badań ankietowych wśród młodzieży nie dają tak optymistycznego obrazu, gdyż prawie 7% z nich wskazało, że ma słabej jakości dostęp do sieci internetowej w domu lub nie posiada go wcale (rysunek 4). Zidentyfikowana rozbieżność wynika częściowo z tego, że jednostką podlegającą badaniu GUS było

gospodarstwo domowe, podczas gdy w niniejszym badaniu – uczeń szkoły ponadpodstawowej. Ponadto rodzice (opiekunowie prawni) z różnych względów mogą ograniczać dzieciom dostęp do Internetu, mimo że gospodarstwo domowe, technicznie rzecz biorąc, dysponuje takim dostępem.

3.2. Percepcja płatności gotówkowych i bezgotówkowych

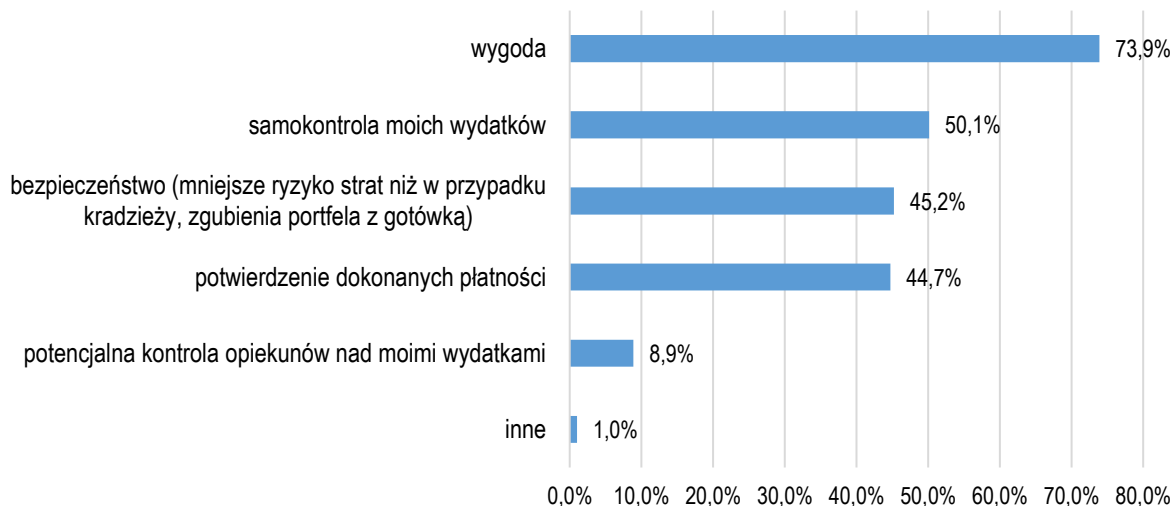
Uczniowie najczęściej wskazywali (59,7% osób), że w przypadku płatności gotówkowych ważna jest dla nich samokontrola wydatków (rysunek 5). Odsetek takich wskazań okazał się o około 10 p.p. wyższy niż w odniesieniu do płatności bezgotówkowych (rysunek 5 i rysunek 6). Co ciekawe, 33,4% uczniów szkół ponadpodstawowych wskazało na ten atrybut jednocześnie dla płatności gotówkowych i bezgotówkowych. Przedstawione rezultaty odzwierciedlają zróżnicowane wyniki wcześniejszych badań, w świetle których zarówno gotówka, jak i karty płatnicze (np. Hernandez, Jonker i Kosse, 2017), gotówka (np. Von Kalckreuth, Schmidt i Stix, 2014) lub karty płatnicze (np. Borzekowski, Kiser i Ahmed, 2008) są postrzegane przez konsumentów jako pomocne w monitorowaniu wydatków i oszczędnym gospodarowaniu środkami pieniężnymi. Wysoka ranga przypisywana przez młodzież samokontroli wydatków nie powinna dziwić, biorąc pod uwagę fakt, że osoby z tej grupy zwykle dysponują bardzo ograniczonym budżetem.

Rysunek 5. Rozkład odpowiedzi na pytanie „Jakie cechy płatności gotówkowych uważasz za ważne dla Ciebie?”

Objaśnienie: Wartości nie sumują się do 100%, ponieważ możliwe było zaznaczenie kilku wariantów odpowiedzi.
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

Największy odsetek uczniów wskazał, że zaletą płatności bezgotówkowych jest wygoda. Ten atut płatności bezgotówkowych okazał się najliczniej wskazywany również w badaniu na grupie dorosłych mieszkańców 19 państw strefy euro (European Central Bank (ECB), 2020, s. 23).

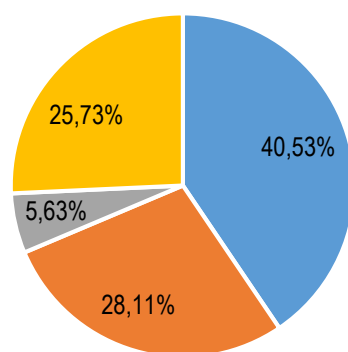
Rysunek 6. Rozkład odpowiedzi na pytanie „Jakie cechy płatności bezgotówkowych uważasz za ważne dla Ciebie?”

Objaśnienie: Wartości nie sumują się do 100%, ponieważ możliwe było zaznaczenie kilku wariantów odpowiedzi.
 Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

Podobny odsetek młodzieży (po około 45%) ocenia obrót gotówkowy i bezgotówkowy jako bezpieczny, mimo że czynniki ryzyka w obu obszarach różnią się od siebie. W 26% przypadków uczniowie wskazali, że – ich zdaniem – zarówno płatności gotówkowe, jak i bezgotówkowe cechują się bezpieczeństwem. Dla około 30% badanej grupy ważny jest brak pełnej kontroli opiekunów nad wydatkami oraz anonimowość, które zapewnia obrót gotówkowy. Dla stosunkowo niewielkiego odsetka uczniów znaczenie ma bezpośredni kontakt z odbiorcą płatności.

3.3. Częstotliwość wykorzystania metod płatności i instrumentów płatniczych

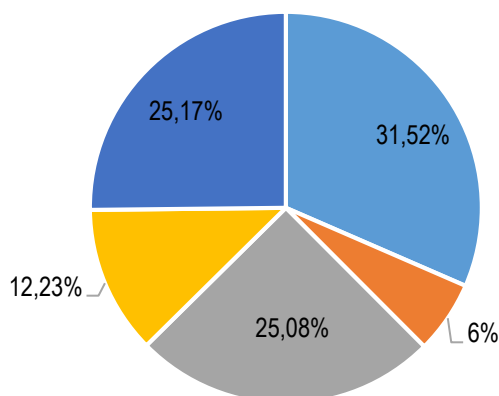
Niezależnie od źródła pokrycia wydatków uczniów szkół ponadpodstawowych (kieszonkowe, własna praca, prezenty), warte przeanalizowania są sposoby dokonywania przez nich płatności. Informacje w tym zakresie są interesujące zarówno dla instytucji finansowych, jak i sklepów oraz punktów usługowych. Kluczowy jest przy tym podział na płatności gotówkowe i bezgotówkowe, z uwzględnieniem klasyfikacji na poszczególne formy płatności bezgotówkowych. Jak wskazują dane zaprezentowane na rysunku 7, tylko ok. 34% osób z badanej populacji zidentyfikowało zmiany w częstotliwości płatności gotówkowych, z czego większość (28,11% ogółu) – zgodnie z przewidywaniami – rzadziej dokonywało płatności gotówkowych. Nie powinno dziwić pozostanie przy płatnościach gotówkowych w grupie osób o, średnio biorąc, bardzo niskim ryzyku poważnego przebiegu zachorowania na Covid-19 oraz jego powikłań.

- nie, było na takim samym poziomie jak przed lockdownem
- tak, płaciłem(a)m rzadziej gotówką
- tak, płaciłem(a)m częściej gotówką
- trudno powiedzieć

Rysunek 7. Rozkład odpowiedzi na pytanie „Czy w okresie lockdownu zmieniło się wykorzystanie przez Ciebie gotówki w codziennych wydatkach?”

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

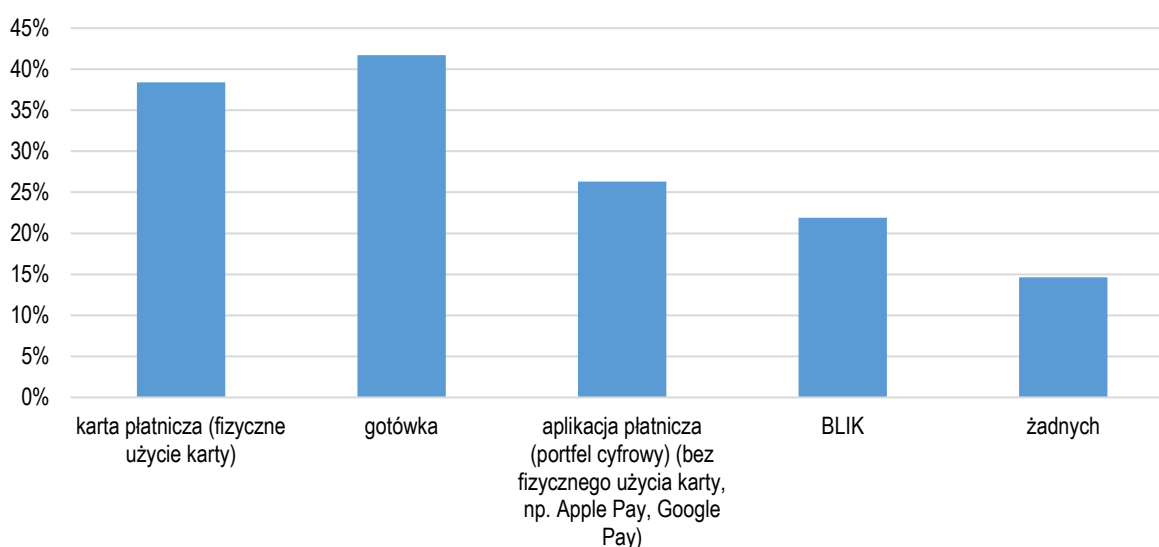
- nie, było na takim samym poziomie jak przed lockdownem
- tak, płaciłem(a)m rzadziej kartą
- tak, płaciłem(a)m częściej kartą
- trudno powiedzieć
- nie dotyczy, ponieważ nie posiadam karty płatniczej

Rysunek 8. Rozkład odpowiedzi na pytanie „Czy w okresie lockdownu zmieniło się wykorzystanie przez Ciebie karty płatniczej?”

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

Z przeprowadzonego badania wynika, że około $\frac{3}{4}$ uczniów szkół ponadpodstawowych jest posiadaczami karty płatniczej (rysunek 8). Spośród nich 42% stwierdziło, że w okresie pandemii wykorzystanie karty płatniczej było na takim samym poziomie jak przed wprowadzeniem obostrzeń

pandemicznych, zaś 16% nie dostrzegło zmian w tym zakresie. Z kolei około 33% posiadaczy kart dokonywało płatności z jej użyciem częściej niż przed lockdownem. Co ciekawe, 8% młodzieży, w posiadaniu której znajduje się karta płatnicza, wykorzystywało ją rzadziej niż przed marcem 2020 roku. Może to wynikać z ograniczenia zakupów w formie stacjonarnej oraz popularyzacji pozakartowych płatności mobilnych (np. BLIK).

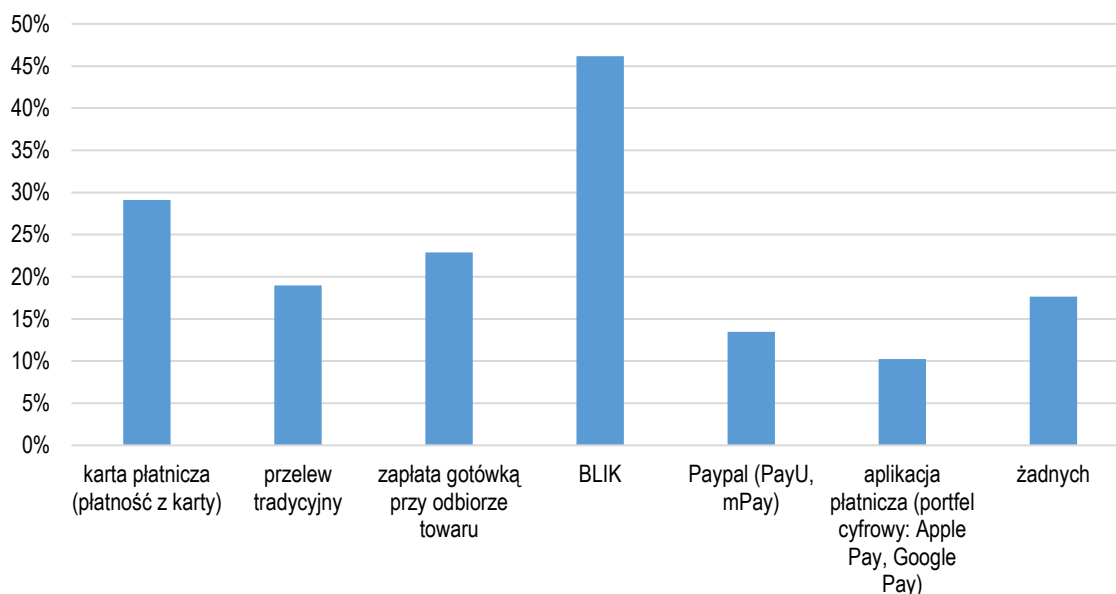
Rysunek 9. Rozkład odpowiedzi na pytanie „W przypadku płatności stacjonarnych (w sklepach, punktach usługowych, kawiarniach), z których instrumentów płatniczych korzystała(a)ś w okresie lockdownu częściej niż obecnie?”

Objaśnienie: Wartości nie sumują się do 100%, ponieważ możliwe było zaznaczenie kilku wariantów odpowiedzi. Na wykresie nie przedstawiono 95-procentowych przedziałów ufności, gdyż stosowne błędy oszacowań nie przekraczały 1 pkt procentowego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

Płatności dokonywane przez młodzież podczas zakupów w stacjonarnych sklepach i punktach usługowych odbywały się w okresie obostrzeń w formie gotówkowej częściej niż przed lockdownem. Tak zadeklarowało nieco ponad 40% uczniów (rysunek 9). Jednocześnie ponad 38% wskazało większe wykorzystanie kart płatniczych, 26% – aplikacji płatniczych i blisko 22% – BLIK. Wyniki badań można wyjaśnić tym, że od czasu największych obostrzeń (tj. od marca 2020 roku do maja 2021 roku) do czasu badania (listopad i grudzień 2021 roku) zmieniło się nastawienie społeczeństwa do obrotu bezgotówkowego (Izba Gospodarki Elektronicznej 2020, 2021; Maison, 2021). W efekcie tych zmian, pod koniec 2021 roku sytuacja w zakresie dostępu do płatności bezgotówkowych poprawiła się na tyle, że część młodzieży zadeklarowała, iż wcześniej (w okresie lockdownu) częściej wykorzystywała gotówkę w

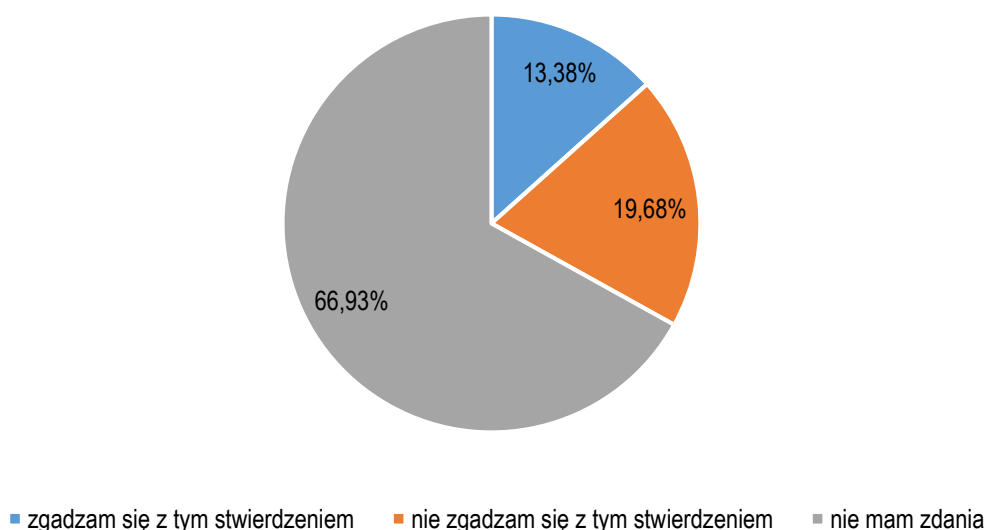
płatnościach podczas zakupów stacjonarnych (rysunek 9). Zjawisko to można zatem określić jako proces dostosowawczy, a nie rewolucję wywołaną izolacją pandemiczną.

Rysunek 10. Odpowiedzi na pytanie „W przypadku płatności niestacjonarnych (zakupy on-line), z których instrumentów płatniczych korzystała(a)ś w okresie lockdownu częściej niż obecnie?”

Objaśnienie: Wartości nie sumują się do 100%, ponieważ możliwe było zaznaczenie kilku wariantów odpowiedzi. Na wykresie nie przedstawiono 95-procentowych przedziałów ufności, gdyż stosowne błędy oszacowań nie przekraczały 1 pkt procentowego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

Rysunek 11. Rozkład odpowiedzi na pytanie „Izolacja pandemiczna wpłynęła na zmianę sposobu moich rozliczeń finansowych, innych niż płatność za towar (usługę) (np. zwrot pieniędzy, spłata pożyczki, wpłata składek klasowych)?”

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

Zakupy on-line stały się niezwykle popularne w okresie pandemii (United Nations Conference on Trade and Development [UNCTAD], 2020). Znalazło to odzwierciedlenie w częstotliwości płatności bezgotówkowych. W porównaniu do czasu przeprowadzenia badania ankietowego (listopad–grudzień 2021 roku), częściej korzystano zwłaszcza z płatności BLIK-iem (rysunek 10). Większa skala zakupów on-line przełożyła się również na popularyzację innych form płatności dostępnych dla konsumentów przy tego typu transakcjach. Należały do nich: płatności kartami płatniczymi, tradycyjne bankowe przelewy elektroniczne, płatności realizowane z wykorzystaniem usług instytucji pozabankowych oraz portfeli elektronicznych. Wykorzystywano również częściej zapłatę gotówkową przy odbiorze towaru.

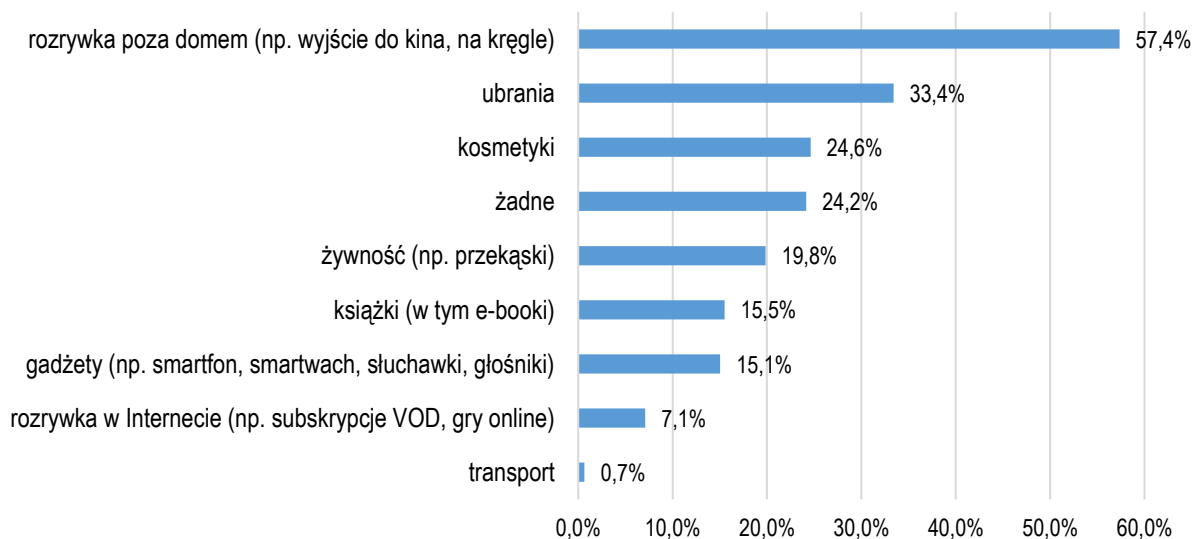
W zakresie płatności innych niż płatności za towar (usługę), tylko 13,4% uczniów stwierdziło, że izolacja pandemiczna wpłynęła na zmianę sposobu ich rozliczania (rysunek 11). Ponownie, zasadne okazuje się stwierdzenie o ewolucji, a nie rewolucji w zakresie zachowań płatniczych młodzieży.

3.4. Wzorce konsumpcji

Izolacja pandemiczna wiązała się ze zmianą wielkości i struktury konsumpcji gospodarstw domowych (np. Baker, Farrokhnia, Meyer, Pagel i Yannelis, 2020; Cavallo, Sacchi i Carfora, 2020; Hall, Prayag, Fieger i Dyason, 2020). Z niniejszego badania wynika, że zmiany te dotyczyły również młodzieży w Polsce. Po 75% uczniów szkół ponadpodstawowych zidentyfikowało odpowiednio spadki i wzrosty wydatków na określone grupy produktów lub/i usług w okresie pandemii COVID-19. Jak wynika z rysunku 12 na czele wskazań spadku wydatków znalazły się wydatki na rozrywkę poza domem (57,5% osób). Na kolejnych miejscach uplasowały się: ubrania (33,4% osób), kosmetyki (24,6% osób) i żywność (19,8% osób). Dane zaprezentowane na rysunku 13 pokazują z kolei, że najczęściej wskazywanym obszarem wzrostu wydatków w czasie lockdownu były wydatki na żywność (40,7% osób) i rozrywkę w Internecie (40,5% osób). Ponad 20% osób wskazało również na wzrost wydatków na gadżety (np. smartfon, smartwatch, słuchawki, głośniki) (28,5% osób) oraz ubrania (22,5% osób). Wydatki na gadżety są częściowo komplementarne z wydatkami na rozrywkę w Internecie, a po części wynikają z przeniesienia się na zdalną formę nauczania oraz większej częstotliwości korzystania z bezpłatnych aktywności internetowych.

Warto zaznaczyć, że w odniesieniu do każdej z rozpatrywanych grup towarów (usług) wystąpiły zarówno wskazania wzrostu, jak i spadku stosownych wydatków. Zmiany wzorców konsumpcji w grupie młodzieży były zatem niejednorodne. Z zestawienia danych przedstawionych na rysunkach 12 i 13 wynika, że przewaga wskazań spadku wydatków nad wskazaniami wzrostu wydatków była najwyższa w odniesieniu do rozrywki poza domem (48,6 p.p.). Nie może to dziwić, biorąc pod uwagę fakt, że w ramach izolacji pandemicznej pozbawiono lub istotnie ograniczono dostęp konsumentów do kin, kawiarni, klubów sportowych itd. W odniesieniu do częstotliwości wskazań, obszarem, na który przeniosła się konsumpcja

uczniów szkół ponadpodstawowych, okazała się w pierwszej kolejności rozrywka w Internecie (33,4 p.p. różnicy między wskazaniami wzrostu i wskazaniami spadku wydatków).

Rysunek 12. Rozkład odpowiedzi na pytanie „Które Twoje wydatki zmniejszyły się w okresie lockdownu?”

Objaśnienie: Wartości nie sumują się do 100%, ponieważ możliwe było zaznaczenie kilku wariantów odpowiedzi.
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

Rysunek 13. Rozkład odpowiedzi na pytanie „Które Twoje wydatki zwiększyły się w okresie lockdownu?”

Objaśnienie: Wartości nie sumują się do 100%, ponieważ możliwe było zaznaczenie kilku wariantów odpowiedzi.
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

Na podstawie przeprowadzonego badania nie jest możliwe określenie, czy zmniejszone wydatki w pewnych obszarach zostały częściowo, w pełni lub z nawiązką skompensowane przez wydatki na inne towary (usługi). Możliwe jest zaś określenie kierunków zmian konsumpcji. Stosowne zestawienie zostało

przedstawione w tabeli 4. Za punkt odniesienia przyjęto dwa obszary wydatków, które uczniowie najczęściej wskazywali jako zmniejszone w okresie pandemii, tj. rozrywkę poza domem oraz ubrania. W obu przypadkach wydatki konsumpcyjne młodzieży przenosiły się najczęściej na (w kolejności malejącej): rozrywkę w Internecie, żywność oraz gadżety. Podobnie kształtował się również odsetek osób, które stwierdziły, że nie zwiększyły wydatków w innych kategoriach w reakcji na spadek wydatków na rozrywkę poza domem i ubrania: 15,1% i 16,7%.

Tabela 4. Wybrane kombinacje zmian wydatków

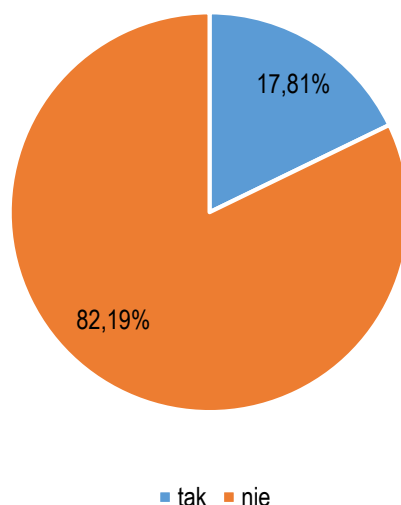
Spadek wydatków	Wzrost wydatków	Odsetek uczniów (w %)
rozrywka poza domem (np. wyjście do kina, na kręgle)	rozrywka w Internecie (np. subskrypcje VOD, gry online)	49,53
	żywność (np. przekąski)	48,10
	gadżety (np. smartfon, smartwatch, słuchawki, głośniki)	33,90
	ubrania	24,01
	książki (w tym e-booki)	18,47
	kosmetyki	16,35
	żadne	15,07
	rozrywka poza domem (np. wyjście do kina, na kręgle)	3,13
ubrania	rozrywka w Internecie (np. subskrypcje VOD, gry online)	49,71
	żywność (np. przekąski)	49,52
	gadżety (np. smartfon, smartwatch, słuchawki, głośniki)	35,44
	książki (w tym e-booki)	19,73
	żadne	16,69
	kosmetyki	11,53
	rozrywka poza domem (np. wyjście do kina, na kręgle)	8,64
	ubrania	6,43

Objaśnienie: Wartości nie sumują się do 100%, ponieważ możliwe było zaznaczenie kilku wariantów odpowiedzi.
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

Z tabeli 4 wynika ponadto, że pewien odsetek osób (3,1% oraz 6,4%) wskazało jednocześnie na spadek i wzrost wydatków w rozpatrywanych obszarach. Można to wyjaśnić dwojako. Z jednej strony pojawia się argument, że respondenci zidentyfikowali jednocześnie odpowiedni wzrost i spadek wydatków w obrębie zróżnicowanych wewnętrznie obszarów (np. spadek wydatków na bilety do kina oraz wzrost wydatków na karnet na basen; spadek wydatków na obuwiu zimowe i wzrost wydatków na T-shirty). Alternatywnie można też przyjąć, iż pytania nie zostały właściwie odczytane przez uczniów, w rezultacie czego zdarza się, że zebrane odpowiedzi są wewnętrznie niespójne.

3.5. Potrzeby informacyjne w zakresie metod płatności i ich bezpieczeństwa

Edukacja finansowa wchodzi w skład szerokiego zakresu zadań edukacyjnych szkoły (Frączek, 2017b). Zdecydowana większość uczniów (ponad 80%) nie uzyskała jednak w trakcie pandemii dodatkowych informacji na temat bezpieczeństwa i sposobów płatności w ramach zajęć szkolnych (rysunek 14).

Rysunek 14. Rozkład odpowiedzi na pytanie „Czy w okresie lockdownu otrzymywałeś dodatkowe informacje w ramach zajęć szkolnych dotyczące bezpieczeństwa i sposobów płatności?”

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

Rysunek 15. Rozkład odpowiedzi na pytanie „Jakie informacje dotyczące płatności chciał(a)byś otrzymać w ramach zajęć szkolnych?”

Objaśnienie: Wartości nie sumują się do 100%, ponieważ możliwe było zaznaczenie kilku wariantów odpowiedzi.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania ankietowego.

Jednocześnie, jak wynika z rysunku 15, młodzież zgłasza zapotrzebowanie na informacje w tym zakresie, w szczególności na temat praw konsumenta i obowiązków sprzedawcy (43% osób) oraz bezpieczeństwa w obrocie gotówkowym i bezgotówkowym (40,9% osób). Za interesujące treści uczniowie uznali również te dotyczące (po około 30% osób wskazało te warianty): zasad obsługi bankomatów, wplatomatów oraz samoobsługowych urządzeń do zamiany bilonu na banknoty, praw osób niepełnoletnich w zakresie posiadania rachunku w banku i karty płatniczej oraz nowoczesnych form płatności w sklepach stacjonarnych oraz w Internecie.

Owo zainteresowanie w połączeniu z coraz powszechniejszym dostępem młodzieży do różnych instrumentów płatniczych rodzi potrzebę dodania treści z zakresu metod płatności i ich bezpieczeństwa do programu nauczania z przedmiotu Podstawy przedsiębiorczości.

Nie można zapominać również o tym, że edukacja finansowa jest jedną z kluczowych determinant włączenia finansowego (Penczar, 2014; Frączek, 2017a; Świecka, 2018; Warchlewska, 2020). Alternatywnie, mając na uwadze ograniczony zakres godzinowy zajęć z tego przedmiotu, rozwiązaniem może być opracowanie (interaktywnych) materiałów, z którymi uczniowie mogliby się zapoznać samodzielnie, w czasie poza zajęciami szkolnymi.

4. Podsumowanie

Pomimo że badanie dotyczyło zachowań płatniczych młodzieży w okresie izolacji pandemicznej, jego wyniki pozwalają sformułować ogólne wnioski dotyczące czynników, które oddziałują na zachowania płatnicze uczniów, a także poznać ich opinie, wiedzę i doświadczenie związane z wykorzystaniem gotówki i bezgotówkowych metod płatności.

Konkluzje dotyczące potrzeby edukacji w zakresie finansów osobistych oraz bezpieczeństwa i sposobów płatności powinny znaleźć odzwierciedlenie w akcjach podejmowanych na różnym szczeblu przez różne instytucje. Wskazać należy na konieczność wprowadzenia edukacji finansowej do polskiej szkoły na każdym etapie nauki oraz przedstawienie praktycznych metod i materiałów, które pomogą nauczycielom w ich prowadzeniu. W celu zainicjowania tych działań w niniejszym raporcie przygotowano propozycję scenariuszy lekcji, których tematem jest planowanie budżetu domowego, bezpieczeństwo płatności gotówkowych i bezgotówkowych, prawa konsumentów w tym zakresie oraz nowoczesne instrumenty płatnicze. Zostały one dołączone jako załączniki i mogą zostać wykorzystane przez nauczycieli oraz rodziców (opiekunów) w procesie edukacji finansowej młodzieży w ramach zajęć szkolnych lub pozaszkolnych.

Edukacja finansowa młodzieży może przybierać różne formy, ale powinna mieć charakter obowiązkowy. Ponadto powinna cechować się obiektywizmem w prezentacji zagadnień finansowych, a w szczególności powinna być oddzielona od przekazu komercyjnego. Nie oznacza to jednak, że nie może

odbywać się we współpracy z podmiotami komercyjnymi na jasno sprecyzowanych warunkach informacyjnych i zasadach etycznych.

Uwzględniając współcześnie ważną rolę Internetu i mediów społecznościowych w codziennym życiu młodzieży, to właśnie za ich pośrednictwem powinna odbywać się systemowa, nadzorowana edukacja finansowa. Elementy, które należy uwzględnić w jej budowaniu zostały częściowo wskazane także w opracowaniu „*Dostępność usług płatniczych dla młodzieży w Polsce w warunkach izolacji pandemicznej*” opublikowanym w monografii wydanej w ramach projektu *System finansowy w Polsce w obliczu kryzysu pandemicznego* pod tym samym tytułem (Banaszewska, Iwańczuk-Kaliska, Marchewka-Bartkowiak i Warchlewska, 2022).

Bibliografia

- aleBank.pl (2019). *Jak bankuje polska młodzież?* Pobrane z <https://alebank.pl/jak-bankuje-polska-mlodziez/?id=286652&catid=22869>
- Baker, S. R., Farrokhnia, R. A., Meyer, S., Pagel, M. i Yannelis, C. (2020). How does household spending respond to an epidemic? Consumption during the 2020 COVID-19 pandemic. *The Review of Asset Pricing Studies*, 10(4), 834-862.
- Banaszewska, M., Iwańczuk-Kaliska, A., Marchewka-Bartkowiak, K. i Warchlewska, A. (2022). Dostępność usług płatniczych dla młodzieży w Polsce w warunkach izolacji pandemicznej. W: M. Banaszewska, A. Iwańczuk-Kaliska, K. Marchewka-Bartkowiak i A. Warchlewska (red.). *System finansowy w Polsce w obliczu kryzysu pandemicznego*. Warszawa: Wydawnictwo CeDeWu, 93-109.
- Borzekowski, R., Elizabeth, K. K. i Shaista, A. (2008). Consumers' use of debit cards: patterns, preferences, and price response. *Journal of Money, Credit and Banking*, 40(1), 149-172.
- Cavallo, C., Sacchi, G. i Carfora, V. (2020). Resilience effects in food consumption behaviour at the time of Covid-19: Perspectives from Italy. *Heliyon*, 6(12), e05676.
- European Central Bank [ECB]. (2020). *Study on the payment attitudes of consumers in the euro area (SPACE)*.
Pobrane z: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/ecb.spacereport202012~bb2038bbb6.en.pdf>
- Główny Urząd Statystyczny [GUS]. (2021). *Spółczesność informacyjna w Polsce w 2021 roku*. Warszawa, Szczecin: Główny Urząd Statystyczny.
- Frączek, B. (2017a). *Edukacja finansowa jako determinanta wzrostu włączenia finansowego. Podejście zintegrowane*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach.
- Frączek, B. (2017b). Zakres i formy edukacji finansowej w Polsce oraz jej skutki. *Studia Ekonomiczne*, 339, 45-57.
- Hall, M. C., Prayag, G., Fieger, P. i Dyason, D. (2020). Beyond panic buying: consumption displacement and COVID-19. *Journal of Service Management*, 32(1), 113-128.
- Hernandez, L., Jonker, N. i Kosse, A. (2017). Cash versus debit card: The role of budget control. *Journal of Consumer Affairs*, 51(1), 91-112.
- infoWire.pl (2019). *Dlaczego Polacy zwlekają z założeniem pierwszego konta bankowego*. Pobrane z <https://infowire.pl/generic/release/472855/dlaczego-polacy-zwlekaja-z-zalozeniem-pierwszego-konta-bankowego>
- Iwańczuk-Kaliska, A. (2022). Bezgotówkowe płatności detaliczne w Polsce – rola banków i perspektywy rozwoju sektora PayTech, w: *Finanse osobiste / Waliszewski Krzysztof (red.)*, Polska Akademia Nauk, 79-92.
- Izba Gospodarki Elektronicznej (2021). *Raport Omni-commerce. Kupuję wygodnie 2021*. Pobrane z <https://eizba.pl/najnowszy-raport-e-izby-omni-commerce-kupuje-wygodnie-2021/>
- Izba Gospodarki Elektronicznej (2020). *Raport Płatności cyfrowe 2020*. Pobrane z <https://eizba.pl/wp-content/uploads/2020/12/Raport-Platnosci-cyfrowe-2020-10.12.2020.pdf>

- Maison, D. (2021). *Postawy Polaków wobec obrotu bezgotówkowego – raport z badania 2021 i analiza porównawcza z danymi z 2009, 2013 i 2016 roku*, Narodowy Bank Polski, Warszawa. Pobrane z https://www.nbp.pl/systemplatniczy/obrot_bezgotowkowy/obrot-bezgotowkowy-2021.pdf
- Narodowy Bank Polski (2021). *Zwyczaj płacniczy w Polsce w 2020 r.* Warszawa: Departament Systemu Płatniczego NBP.
- Nestbank (2019). *Nastolatek dojrzały finansowo? Większość rodziców uważa, że tak!* Pobrane z <https://nestbank.prowly.com/72328-nastolatek-dojrzaly-finansowo-wiekszosc-rodzicow-uwaza-ze-tak>
- Penczar, M. (2014). Edukacja a wykluczenie finansowe – przyczyny i mechanizmy działania. W: M. Penczar (red.). *Rola edukacji finansowej w ograniczaniu wykluczenia finansowego* (s. 45-59). Gdańsk: Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową.
- System Informacji Oświatowej [SIO]. (2022). *Dane na temat uczniów szkół ponadpodstawowych na 30 listopada 2021 roku według stanu bazy Systemu Informacji Oświatowej na 17 lutego 2022 roku.* Warszawa.
- Szymkowiak, M. (2014). Estymatory kalibracyjne stosowane w Narodowym Spisie Powszechnym w 2011 r. *Wiadomości Statystyczne. The Polish Statistician*, 59(11), 1-16.
- Świecka, B. (2018). Kompetencje finansowe i edukacja finansowa. Ujęcie teoretyczne i praktyczne. *Rozprawy Ubezpieczeniowe. Konsument na rynku usług finansowych*, 1(27), 3-17.
- United Nations Conference on Trade and Development [UNCTAD]. (2020). *COVID-19 has changed online shopping forever, survey shows.* Pobrane z <https://unctad.org/news/covid-19-has-changed-online-shopping-forever-survey-shows>
- Von Kalckreuth, U., Schmidt, T. i Stix, H. (2014). Using Cash to Monitor Expenditures: Implications for Payments, Currency Demand and Withdrawal Behaviour. *Journal of Money, Credit, and Banking*, 46(8), 1753– 1786.
- Warchlewska, A. (2020). Wokół istoty wykluczenia finansowego. Ujęcie przeglądowe. *Finanse i Prawo Finansowe*, 1(25), 123-140.

**Scenariusze lekcji
dla szkół ponadpodstawowych**

**przygotowane
w ramach projektu UEP
pt. „System finansowy w Polsce
w obliczu kryzysu pandemicznego”**

Scenariusz lekcji 1: Planujemy domowe finanse

Wprowadzenie, materiał pomocniczy dla nauczyciela

Budżet to zestawienie dochodów i wydatków danej jednostki organizacyjnej (np. gospodarstwa domowego, gminy, państwa, przedsiębiorstwa) w określonym czasie. Aby dobrze gospodarować własnymi pieniędzmi, trzeba wiedzieć, ile ich mamy i skąd pochodzą oraz ile i na co je wydajemy. Początkiem tworzenia planu finansowego jest określenie dochodów. Dla gospodarstw domowych dochodami są: wynagrodzenia z pracy stałej, zleconej i sezonowej, stypendia, emerytury, renty, zasiłki, alimenty, dochody z wynajmu mieszkania, dochody z działalności gospodarczej, dochody z działalności rolniczej, premie, prezenty. Kolejnym krokiem podczas tworzenia budżetu domowego jest zapisanie wszystkich wydatków w trzech kategoriach. Pierwszą z nich są wydatki stałe (1), m.in. koszty związane z prowadzeniem gospodarstwa domowego, czynsz, spłaty kredytu, pożyczki, obowiązkowe składki. Ponadto w kategorii wydatków należy wskazać wydatki na żywność, transport, kulturę i edukację, ubrania i buty (2). W trzeciej grupie wydatków (3) można wskazać wydatki planowane z wyprzedzeniem lub wydatki nieprzewidziane: związane z wakacjami, świętami, uroczystościami rodzinnymi, wizyty lekarskie. Dokonując podsumowania wydatków i dochodów należy ustalić, czy dochody pokrywają wszystkie wydatki (budżet zrównoważony), czy dochody przewyższają wydatki (nadwyżka finansowa), czy jednak dochody nie pokrywają wydatków (deficyt budżetowy).

Saldo budżetu gospodarstwa domowego może mieć trojaki charakter:

- $\text{dochody} - \text{wydatki} = 0$, saldo zrównoważone;
- $\text{dochody} > \text{wydatki}$, saldo nadwyżkowe, przy czym $\text{dochody} - \text{wydatki} = \text{oszczędności}$;
- $\text{dochody} < \text{wydatki}$, saldo deficytowe, przy czym $\text{dochody} - \text{wydatki} = \text{deficyt finansowany ze źródeł zewnętrznych pozainstytucjonalnych (rodzina, znajomi, zakład pracy) lub instytucjonalnych (banki, SKOKI, instytucje pożyczkowe)}$.

Proces zarządzania finansami gospodarstwa domowego to całokształt czynności członków gospodarstwa domowego polegających na pozyskiwaniu środków oraz ich wydatkowaniu zgodnie z przyjętymi celami gospodarstwa domowego lub proces planowania wydatków konsumpcyjnych, inwestycji i pozyskania środków (finansowania) w celu optymalizacji sytuacji finansowej człowieka lub gospodarstwa domowego.

Cele lekcji

Podczas realizowanej lekcji uczniowie poznają źródła otrzymywanych dochodów oraz kategorie kosztów, jakie mogą pojawić się w codziennym życiu. Uczniowie omawiają z nauczycielem sposoby zrównoważenia budżetu domowego oraz sposoby na planowanie własnego budżetu osobistego.

- ✧ Uczeń powinien zdobyć wiedzę na temat planowania budżetu domowego, osobistego.
- ✧ Uczeń powinien definiować pojęcia: budżet, deficyt, nadwyżka, budżet zrównoważony.
- ✧ Uczeń powinien wskazać źródła dochodu.
- ✧ Uczeń powinien wskazać podstawowe wydatki.
- ✧ Uczeń powinien umieć stworzyć swój własny budżet.

Możliwe metody prowadzenia lekcji

- ✧ Dyskusja
- ✧ Praca indywidualna ucznia
- ✧ Praca w grupach
- ✧ Burza mózgów

Przebieg zajęć (1 lub 2 godziny lekcyjne)

- ✧ Nauczyciel rozpoczyna dyskusję nt. planowania wydatków, zarządzaniem finansami. Nauczyciel zadaje pytania, czy uczniowie kontrolują swoje finanse, na co najczęściej wydają. Nauczyciel podaje temat lekcji, cele lekcji, przedstawia wykorzystywane materiały. Definiuje, czym jest budżet i z jakich składa się elementów. Przedstawia przykład budżetu rodziny Kowalskich – materiał pomocniczy nr 1.
- ✧ Następnie nauczyciel prosi uczniów, by indywidualnie zapisali na kartkach możliwe źródła dochodu (skąd ludzie mają pieniądze?), np. dochody z pracy, dochody z najmu, emerytura, renta, zasiłki społeczne. Następnie uczniowie w grupach (2-3 osobowych) przedstawiają propozycje wydatków, jakie zaobserwowali w swoich domach oraz na jakie wydatki oni sami mogą sobie pozwolić. Uczniowie mogą wykorzystać materiał pomocniczy nr 2.
- ✧ Nauczyciel podsumowuje pracę uczniów na tablicy, zapisując dochody i wydatki przygotowane przez uczniów podczas pracy indywidualnej i pracy w grupach. Nauczyciel wyjaśnia nowe pojęcia związane z planowaniem budżetu, które mogą pojawić się na tablicy, wskazując na korzyści z planowania budżetu.
- ✧ Nauczyciel proponuje, by każdy uczeń indywidualnie spróbował stworzyć swój budżet (na najbliższy miesiąc kalendarzowy). Należy dodać, że ochotnicy będą mogli zaprezentować swoje materiały. Zadanie może mieć również formę pracy domowej. Uczniowie mogą wykorzystać materiał pomocniczy nr 3.

Materiały pomocnicze

Nr 1: Przykładowy budżet rodziny Kowalskich

DOSTĘPNA GOTÓWKA	STY	LUT	MAR	KWI	MAJ
Gotówka miesięczna	1 220,00 zł	1 587,00 zł	1 174,00 zł	1 445,00 zł	1 391,00 zł

TYP PRZYCHODU	STY	LUT	MAR	KWI	MAJ
Przychód 1	4 000,00 zł	4 410,00 zł	4 019,00 zł	4 263,00 zł	4 123,00 zł
Przychód 2	275,00 zł	296,00 zł	251,00 zł	269,00 zł	252,00 zł
Inne przychody	500,00 zł	507,00 zł	551,00 zł	556,00 zł	588,00 zł
ŁĄCZNY PRZYCHÓD	4 775,00 zł	5 213,00 zł	4 821,00 zł	5 088,00 zł	4 963,00 zł

WYDATKI	STY	LUT	MAR	KWI	MAJ
Utrzymanie domu	1 500,00 zł	1 500,00 zł	1 500,00 zł	1 500,00 zł	1 500,00 zł
Artykuły spożywcze	250,00 zł	331,00 zł	299,00 zł	333,00 zł	324,00 zł
Opłaty za samochód	345,00 zł	345,00 zł	345,00 zł	345,00 zł	345,00 zł
Ubezpieczenie	120,00 zł	120,00 zł	120,00 zł	120,00 zł	120,00 zł
Telefon domowy	50,00 zł	50,00 zł	50,00 zł	50,00 zł	50,00 zł
Telefon komórkowy	72,00 zł	70,00 zł	80,00 zł	70,00 zł	75,00 zł
Telewizja kablowa	60,00 zł	63,00 zł	65,00 zł	60,00 zł	65,00 zł
Internet	45,00 zł	45,00 zł	45,00 zł	45,00 zł	45,00 zł
Energia elektryczna	155,00 zł	155,00 zł	158,00 zł	160,00 zł	165,00 zł
Woda	35,00 zł	35,00 zł	37,00 zł	39,00 zł	45,00 zł
Paliwo	50,00 zł	45,00 zł	40,00 zł	40,00 zł	42,00 zł

Źródło: Miesięczny budżet rodziny, za: *Finansomania. Podstawy wiedzy o finansach*, red. Kluzek i in. Wyd. UEP, 2021.

Nr 2: Analiza dochodów i wydatków w budżecie domowym/indywidualnym

Potencjalne
dochody

X

X

X

X

X

Potencjalne
wydatki

X

X

X

X

Nr 3: Analiza dochodów i wydatków ucznia

Moje dochody

- X
- X
- X
- X

Moje wydatki

- X
- X
- X
- X

Scenariusz lekcji 2: Bezpieczeństwo transakcji gotówkowych i bezgotówkowych

Wprowadzenie, materiał pomocniczy dla nauczyciela

Zgodnie z ustawą o Narodowym Banku Polskim z dnia 29 sierpnia 1997 r., Narodowemu Bankowi Polskiemu przysługuje wyłączne prawo emitowania znaków pieniężnych Rzeczypospolitej Polskiej. NBP pełni trzy podstawowe funkcje: banku emisyjnego, banku banków oraz centralnego banku państwa. Narodowy Bank Polski odpowiada za stabilność polskiego złotego. Wypełniając ten konstytucyjny obowiązek, NBP opracowuje i realizuje strategię polityki pieniężnej oraz – uchwalane corocznie – założenia polityki pieniężnej. Poprzez zarządzanie rezerwami dewizowymi zapewnia odpowiedni poziom bezpieczeństwa finansowego państwa. Dzięki emisji znaków pieniężnych zabezpiecza płynność obrotu gotówkowego.

Polska Wytwórnia Papierów Wartościowych jest producentem banknotów zamawianych przez Narodowy Bank Polski oraz banki centralne innych krajów. Do ich produkcji wykorzystywane są najnowocześniejsze urządzenia drukujące w technice stalorytu, typoffsetu, sitodruku, typografii oraz fleksografii. Monety bite są w Mennicy Polskiej.

Usługi bankowości internetowej i mobilnej należą do szerszej rodziny usług bankowości elektronicznej. Pojęcie to zostało zdefiniowane na początku wdrażania rozwiązań informatycznych w bankach. Dzięki dynamicznie przeprowadzonemu na przełomie wieków procesowi informatyzacji działalności bankowej możliwe było ich świadczenie i szybka popularyzacja. Obecnie największą popularność osiągnęły trzy rodzaje usług objętych tym pojęciem. Są to według liczebności: usługi związane z wykorzystywaniem przez klientów kart płatniczych, usługi bankowości internetowej oraz usługi bankowości mobilnej. Wykorzystanie kart płatniczych obejmuje głównie transakcje zaliczane do obrotu bezgotówkowego, ale także do świadczenia usług gotówkowych, w różnego rodzaju automatach (wpłatomaty, ATM) oraz usługach informacyjnych i pozafinansowych (głównie z zakresu e-government i świadczenia usług komunalnych). Na rynku pojawia się coraz więcej możliwości i innowacji w płatnościach bez użycia gotówki.

Karta płatnicza jest instrumentem płatniczym wydawanym przez instytucje finansowe, najczęściej banki. Służy do regulowania należności za nabyte towary i usługi oraz podejmowania gotówki z bankomatów. Zatwierdzenie transakcji może nastąpić poprzez podanie kodu PIN lub poprzez zastosowanie technologii

biometrycznej (m.in. biometria odcisku palca). Karty płatnicze można podzielić ze względu na sposób dokonywania rozliczeń z bankiem. Przykładowo karta debetowa to karta wydawana do konta bankowego. Wydatki realizowane tą kartą obciążają konto posiadacza karty. Karta kredytowa jest instrumentem płatniczym opartym na limicie kredytowym przyznawanym przez bank. Posiadacz karty kredytowej otrzymuje na koniec okresu rozliczeniowego wykaz transakcji wykonanych kartą oraz informacje dotyczące sposobu i terminu rozliczenia. Limit kredytowy wiąże się przeważnie z dodatkowym oprocentowaniem, jednak klient może uniknąć konieczności spłaty odsetek od transakcji bezgotówkowych, jeżeli w określonym czasie (tzw. okres bezodsetkowy) spłaci 100% zobowiązań wobec banku. W Polsce okres bezodsetkowy wynosi przeważnie około 25 dni od daty rozliczenia. Karty przedpłacone (typu prepaid) umożliwiają dokonywanie płatności z wykorzystaniem środków dostępnych na przypisanym do karty rachunku płatniczym. Przed użyciem karty rachunek ten należy zasilić środkami, na przykład poprzez polecenie przelewu zlecone w serwisie bankowości internetowej lub w formie wpłaty gotówki w oddziale banku. Karty wirtualne przypominają pod względem funkcjonalności kartę przedpłaconą. Nie są one wydawane w fizycznej postaci i pozwalają na transakcje tylko online.

Usługi bankowości internetowej to wszelkie usługi świadczone przez banki za pośrednictwem Internetu. Aby z nich korzystać, klient musi posiadać komputer lub urządzenie realizujące podobne funkcje, dostęp do Internetu (możliwie jak najlepiej zabezpieczony) oraz odpowiednie oprogramowanie, czyli przynajmniej którąś z popularnych tzw. przeglądarek internetowych (oraz dodatkowo programy z kategorii Internet security).

Usługi bankowości mobilnej pełnią taką samą funkcję jak usługi bankowości internetowej, z tym, że aby z nich korzystać, należy posiadać odpowiednio skonfigurowany smartfon z dedykowaną aplikacją usługi bankowości. Innowacyjnym rozwiązaniem w zakresie bankowości mobilnej jest m.in. system płatności mobilnych BLIK. Z systemu BLIK mogą korzystać tylko klienci banków partnerskich. Transakcja w systemie płatności mobilnych jest realizowana między klientem posiadającym aktywną aplikację mobilną wydaną przez bank a akceptantem (sklepem) obsługiwanym przez agenta rozliczeniowego. Mechanizm działania BLIK opiera się na autoryzacjach transakcji poprzez jednorazowe kody, które są generowane przez system Polskiego Standardu Płatności na żądanie banku. Jest to kombinacja sześciu cyfr w przedziale 0–9 i ważna tylko dwie minuty. Aplikacja BLIK umożliwia również łatwe dokonywanie przelewów znajomym, którzy też korzystają z aplikacji – aby dokonać przelewu nie trzeba znać numeru rachunku bankowego tych osób, wystarczy, że znamy ich numer telefonu.

Cele lekcji

Podczas realizowanej lekcji uczniowie poznają najważniejsze zabezpieczenia polskich banknotów obiegowych oraz najważniejsze zasady bezpieczeństwa podczas dokonywania transakcji

bezgotówkowych. Uczeń potrafi wymienić najważniejsze zabezpieczenia polskich znaków pieniężnych.

- ✧ Uczeń potrafi scharakteryzować najważniejsze niebezpieczeństwa wynikające z realizacji transakcji online, transakcji kartami płatniczymi w stacjonarnych sklepach.
- ✧ Uczeń zna najpopularniejsze zagrożenia w Internecie.
- ✧ Uczeń umie rozpoznać próby wyłudzenia danych oraz pieniędzy.
- ✧ Uczeń potrafi wskazać najważniejsze zasady bezpieczeństwa w „sieci” oraz potrafi scharakteryzować rodzaje bankowości elektronicznej.

Możliwe metody prowadzenia lekcji

- ✧ Wykład z elementami dyskusji
- ✧ Praca w grupach

Przebieg lekcji (3 godziny lekcyjne)

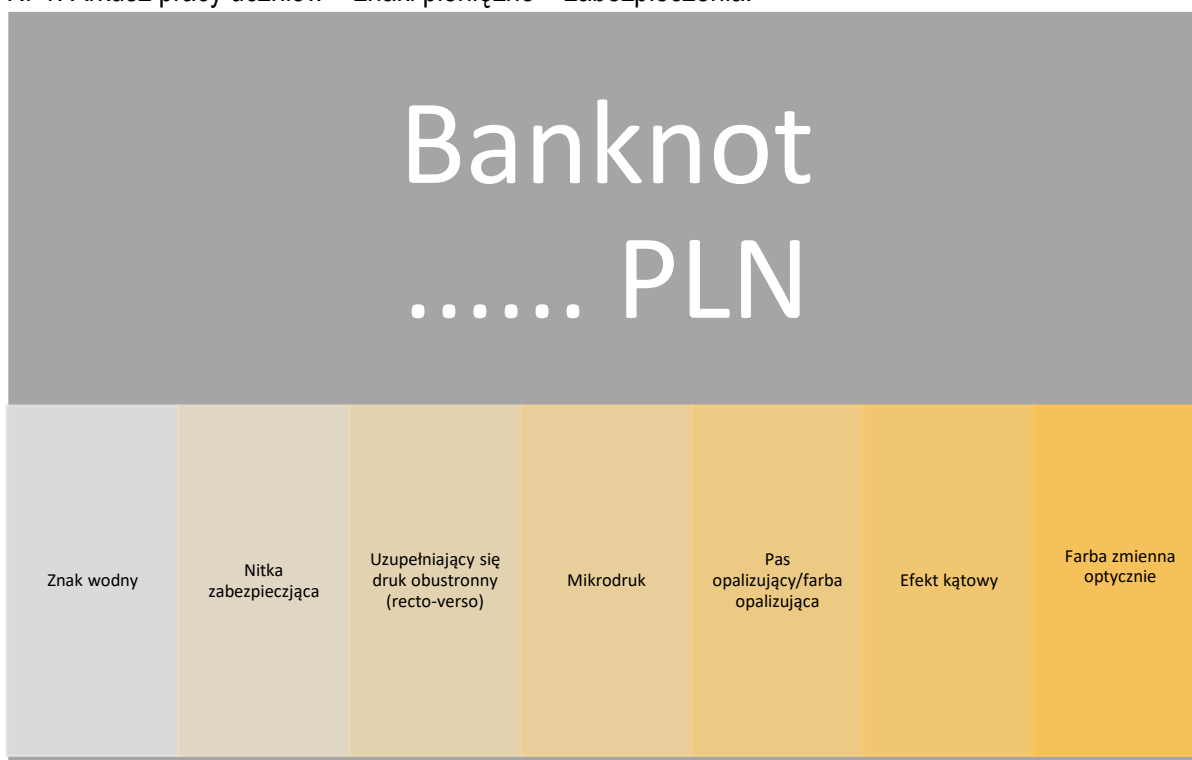
- ✧ Nauczyciel rozpoczynając lekcję inicjuje dyskusję zadając pytania: (1) Jakie płatności lepiej chronią przed złodziejami – gotówkowe czy bezgotówkowe? (2) Czy płatności zbliżeniowe kartą płatniczą lub telefonem są bezpieczne? (3) Jak zabezpieczone są płatności kartami w sklepach internetowych? (4) Czy przelewy elektroniczne są bezpieczne? (5) W jaki sposób uczniowie realizowali płatności w okresie pandemii COVID-19 – kartą czy gotówką? (6) Które płatności są tańsze? (7) Czy uczniowie wiedzą, jak rozpoznać fałszywe znaki pieniężne?
- ✧ Nauczyciel omawia działalność Narodowego Banku Polskiego, jego funkcji, przechodząc do zabezpieczeń znaków pieniężnych. Przedstawia działalność producenta monet polskich, Mennicy Polskiej oraz producenta polskich banknotów obiegowych i kolekcjonerskich, Polskiej Wytwórni Papierów Wartościowych.
- ✧ Nauczyciel przedstawia zabezpieczenia znaków pieniężnych 10, 20, 50, 100, 200 i 500 zł. Może wykorzystać materiały edukacyjne, prawdziwe banknoty lub materiały multimedialne znajdujące się na stronie Polskiej Wytwórni Papierów Wartościowych pod linkiem: https://www.pwpw.pl/Strefa_wiedzy/Zabezpieczenia/zabezpieczenia-banknotow.html
- ✧ Nauczyciel zachęca uczniów do dyskusji na temat negatywnych skutków posługiwania się fałszyfkami oraz wyjaśnia, czym grozi świadome i nieświadome posługiwanie się fałszyfkami. Zachęca uczniów do pracy w grupach nad wybranym banknotem. Grupa przedstawia największą

liczbę zastosowanych zabezpieczeń, które udało im się znaleźć. Uczniowie mogą wykorzystać materiał pomocniczy nr 1.

- ✧ Nauczyciel rozpoczyna dyskusję na temat wad i zalet płatności bezgotówkowych, online i stacjonarnie. Dopytuje, czy znane są uczniom zasady bezpieczeństwa w „sieci”. Po zakończonej dyskusji nauczyciel przedstawia drugie zadanie w grupach, polegające na wskazaniu wad i zalet płatności bezgotówkowych. Uczniowie mogą wykorzystać materiał pomocniczy nr 2.
- ✧ Po zakończonej lekcji nauczyciel sprawdza wiedzę uczniów poprzez kilka pytań sprawdzających, pytań testowych i otwartych.
- ✧ Dodatkową formą aktywności może być zadanie pracy domowej w formie przygotowania plakatu informacyjnego na temat bezpieczeństwa danych i pieniędzy w Internecie.

Materiały pomocnicze

Nr 1: Arkusz pracy uczniów – znaki pieniężne – zabezpieczenia.

Nr 2: Arkusz pracy uczniów – wady i zalety płatności bezgotówkowych online.

Wady płatności bezgotówkowych online

- x
- x
- x

Wady płatności bezgotówkowych w sklepach stacjonarnych

- x
- x
- x

Zalety płatności bezgotówkowych online

- x
- x
- x

Zalety płatności bezgotówkowych w sklepach stacjonarnych

- x
- x
- x

Nr 3: Przykładowe pytania sprawdzające wiedzę uczniów – wielokrotny wybór (wraz z prawidłowymi odpowiedziami)

Widoczna pod światło ciemna, pionowa linia z cyfrowym oznaczeniem nominału to:

- efekt kątowy
- nitka zabezpieczająca
- znak wodny

Na banknocie 10 PLN (awers) znajduje się wizerunek:

- Mieszka I
- Bolesława Chrobrego
- Kazimierza Wielkiego

Produkcją banknotów obiegowych w Polsce zajmuje się:

- a) Mennica Polska
- b) Narodowy Bank Polski
- c) Polska Wytwórnia Papierów Wartościowych

Przestępstwo polegające na nielegalnym skopiowaniu paska magnetycznego karty płatniczej bez wiedzy jej posiadacza to:

- a) phishing
- b) skimming
- c) pharming

Rodzajem bankowości elektronicznej jest:

- a. bankowość mobilna
- b. bankowość internetowa
- c. bankowość telefoniczna

Scenariusz lekcji 3: Nowoczesne technologie finansowe

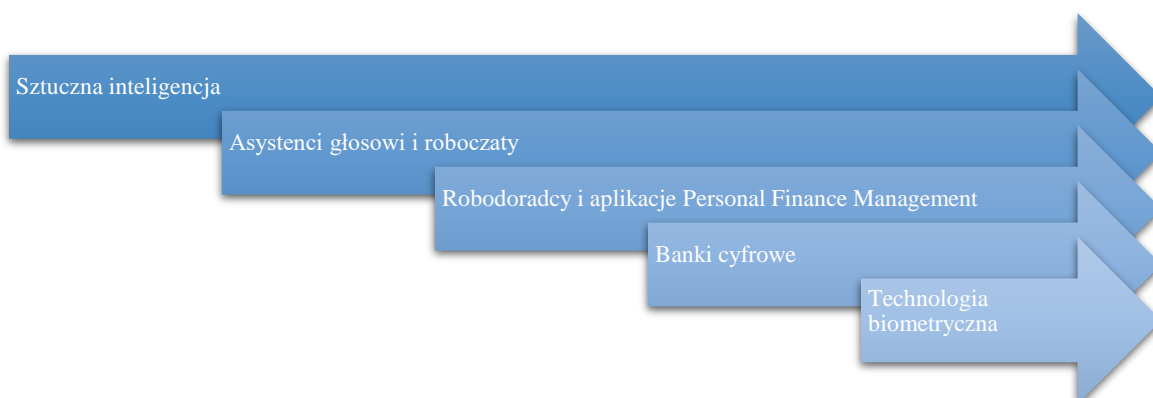
Wprowadzenie, materiał pomocniczy dla nauczyciela

Sektor finansowy wykorzystuje w swojej działalności nowoczesne technologie, czego efektem jest cyfryzacja usług bankowych oraz ich dystrybucja poprzez kanały elektroniczne. Z perspektywy klientów duże znaczenie mają narzędzia wspomagające proces zarządzania finansami osobistymi pozwalające konsumentowi na wybór i dopasowanie najlepszego rozwiązania do własnych potrzeb.

Przykładem nowoczesnych narzędzi wspomagających proces zarządzania finansami osobistymi są aplikacje PFM (ang. *Personal Finance Management*) oraz usługi robo-doradztwa. Robo-doradztwo definiowane jest jako robotyzacja i automatyzacja wspierająca pracę ludzką i obsługę poprzez asystentów cyfrowych oraz boty.

W usługach finansowych wykorzystywana jest również biometria. Jest to sposób na rozpoznanie konkretnej osoby dzięki jej unikalnym cechom fizycznym. Metodą, która wykorzystuje się najczęściej, jest analiza odcisku palca. Tę konkretną naszą cechę bardzo łatwo zapisać, a z drugiej strony nasz odcisk palca jest trudny do skopiowania czy wykradzenia. Bank może łatwo ocenić, czy płatność została wykonana przez uprawnioną do tego osobę. Innymi formami biometrii może być chociażby rozpoznawanie twarzy, głosu, tęczy oka.

W jakich obszarach wykorzystywane są nowoczesne technologie w bankach?

Cele lekcji

Podczas realizowanej lekcji uczniowie poznają najważniejsze trendy w finansach, takie jak m.in. wykorzystanie biometrii (np. w codziennym życiu – telefon komórkowy) do akceptacji dokonywanych transakcji w sklepie. Podczas lekcji uczniowie zdobędą wiedzę na temat nowoczesnych aplikacji, które mogą skutecznie wspomóc zarządzanie codziennym budżetem.

- ✧ Uczeń zna najnowsze metody autoryzacji transakcji, wykorzystania aplikacji finansowych w codziennym życiu.
- ✧ Uczeń rozwija kompetencje cyfrowe niezbędne do bezpiecznego poruszania się w cyfrowym świecie.
- ✧ Uczeń potrafi ocenić zagrożenia wynikające z zainstalowania aplikacji oraz nieautoryzowanej transakcji.

Możliwe metody prowadzenia zajęć

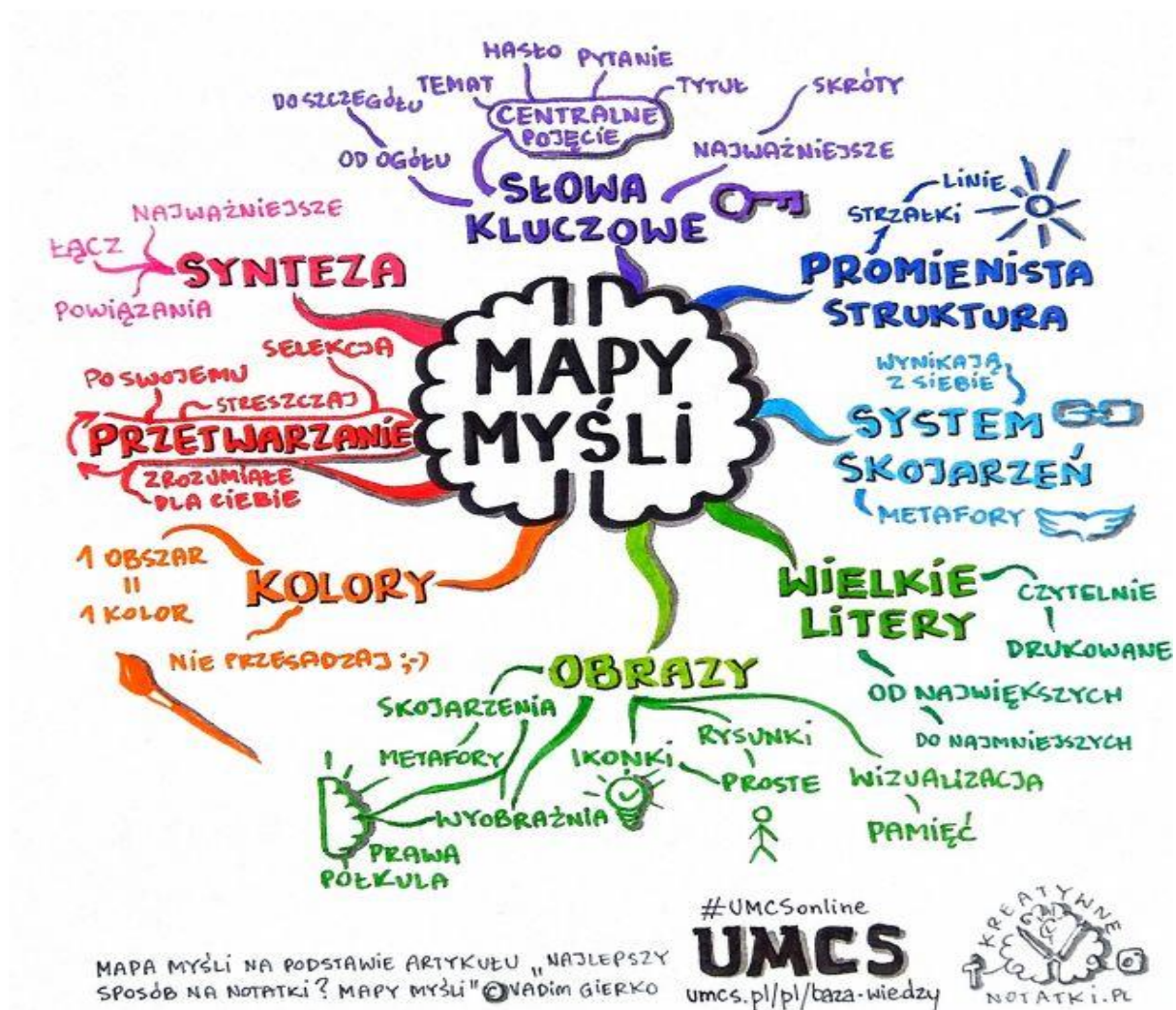
- ✧ Miniwykład
- ✧ Dyskusja
- ✧ Praca w grupie

Przebieg lekcji: (1-2 godziny lekcyjne)

- ✧ Nauczyciel rozpoczyna dyskusję na temat tego, jak często i z jakich aplikacji korzystają uczniowie na swoich telefonach. Podczas dyskusji nauczyciel rozpozna poziom zaawansowania uczniów oraz oceni stan świadomości w zakresie zagrożenia występującego w Internecie.
- ✧ Nauczyciel przedstawia zasady działania wybranych trendów finansowych, np. biometria, aplikacje finansowe, rozmowa z robochatem – najczęściej wykorzystywane w praktyce przez młode pokolenie.
- ✧ Nauczyciel wyświetla kilka aplikacji bankowych, podstawowe funkcjonalności oraz przedstawia zasady działania technologii biometrycznej.
- ✧ Następnie nauczyciel dzieli uczniów na grupy 3-osobowe. Uczniowie tworzyć będą Mapę Myśli dotyczącą nowoczesnych technologii finansowych. Mogą wykorzystać duże arkusze papieru lub aplikacje w telefonach (decyzje podejmuje Nauczyciel po dyskusji na początku lekcji).

Materiały pomocnicze:

Nr 1: Arkusz Mapy Myśli – wzorzec dla uczniów

Źródło: Mapa Myśli: <https://www.umcs.pl/pl/baza-wiedzy,19255,najlepszy-sposob-na-notatki-mapy-mysli,90019.htm>